

— «Ի՞նչ կ'ըսե՞ք, Հայրիկ, ո՞ր պարագային մէջ քու խօսքերդ չեն հետեւեր, բայց այս մասին չեն կրնար հանդուրժել. Պոլին զմեզ խրկեր է. Պոլսոյ պիտի հետեւինք»:

— «Ես այդպիսի սեռապէր չեմ ստորագրեր», բայց եւ ոտքի ելաւ մեկնելու:

— «Ես կ'ը ստորագրեմ», ըսի եւ Չերազի պատրաստել տուի հետագիւրը զոր ինքը ստորագրեց եւ չիտոյ նամակ մը խմբագրելով Չերազ թարգմանեց եւ այն ալ ստորագրելով մեր թղթերովը միասին զրկեցինք Նուպարին:

— Երկուրէն Նարպէյին պատմեցի, իսկ ալ հետագիւր մ'առեր է Լոնդոնայի Թակոբեանէն որ յուրիս ինն ժողովը մը կայեց եղբի ի Լոնդոն, անդ ներկայ գտնուի:

Պէտք եկած պատասխանը տուի թէ ինք պէտք է մնայ իւր պաշտօնին գլուխը:

— Նարպէյ կ'ըսէ որ Ռիւմեան գայ չգայ ինքը պէտք է իւր պաշտօնը կատարէ եւ լիազօրեալուն պտրտի:

— «Առանց Ռիւմեանի տեղ մը չես կրնար երթալ, ըսի, եւ արդէն ինչո՞ւ չպիտի գայ, պատասխանատուութիւնը ծանր ըլլալուն կուգայ. եթէ ան չիգայ ու միայն գուն հրթաւ եւ եթէ անյաջողութիւն մը պատահի, բոլոր պատասխանատուութիւնը վրայդ կ'ը ծանրանայ եւ ասոր համար զոռոյ պէտք է ըլլալ»:

— «Լաւ, բայց, եթէ վաղը Ռիւմեան չգայ ծաշին կամ սուտբէին, ես Չերազը կ'առնեմ կ'երթամ»:

— «Այո, տեղերը կրնա՞ք երթալ Չերազի հետ պատասխանեցի, սակայն պաշտօնական այցելութիւններուն կամ մերկութիւնդ մէկ պէտք էք եւ կամ ոչ մէկերէնդ»:

Նարպէյալ կը ջանայ որ պատգամաւորութիւնը առանձին իրեն սեփականէ եւ Ռիւմեանը մէկ կողմ նետէ. առաջին օրէն այս մասին շատ աշխատեցաւ, սակայն առաջըր առինք. կը գտնագտոր նաեւ Չերազէն որ զՌիւմեան միշտ «նախկին պարտիւրը» ըսելով կը լինէ տեսակցութիւններուն մէջ եւ զինքը շատ կը պըղտակցէ՝ «Աստուած իմ, ինչի՞ր մտածել կուտաս մարդուն»՝ հայ պատգամաւորին, Հայտութեան այս անգի վայրկեանին մէջ:

Իսկ Ռիւմեան գաղափար եւ յայտնի (ինձ ըսելով) կը ջանայ Նարպէյի հետացնել սակից. «Կ'եստապարէ, կ'ըսէ, մեր խորհուրդները Ռուսաց կ'իմացնէ. զրկենք ղինք Բարեղ կամ Լոնդոն»:

— «Ի՞նչ կ'ըսես, Հայրիկ, Պոլսոյ ինչ ընենք» Հարկ է այս երկուքը միացնել մէկ կողմէն, էնթրիկներուն դէմ որ առնել, եւ միւս կողմէն գործը հողալու է աշխատողը. Եւ Չերազ ու ես կ'աշխատենք. իրենք ինչ ըրած ունին, բաց ի արգելք կամ գտնաւորութեան հանդէս:

ՍՏԵՓԱՆ ՓԱՓԱՋԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ԸՐ

— 0 0 —

«Իրօշական Իրութիւնը» յօդուածն նախատիւններու, հայոցանքներու եւ զրպարտութիւններու նոր տարաքի մը բերաւ («Նախախտ») ինչ վրայ. եւ ինչական էր որ այդպէս ըլլար: Զպիտի զբաղիմ ստորեցմով. չպիտի զբաղիմ մասնաւոր այլ եւս («Շարժում») ու. այդ ողորմելի թիւթին մէջ երեւցած բարբառներէն որոշ ուշ գարձնելու պէտք զգացի, լոկ անոր համար որ կը կարծէի թէ այդ թիւթը Իրօշական կուտակութեան անպաշտօն օժանդէն էր. արդ անիւ կուտակցութիւնը ներքնապէս ճանչցող անձեր ինծի կը հաւատան թէ բաւական աստիճէ ի վեր («Շարժում») զարգած է Իրօշական կուտակցութեան հետ ու եւ է կապ ու նշանակ. ուրիշն այլ եւս բացարձակապէս անօգուտ եւ անխմատ կը գտնուի ու եւ կարեւորութիւն ընծայել լիւր ստութիւնը, գիտակից զրպարտութիւնը, ապու՞ վարչապաշտութիւնը իրեն ուղիւիք գարձուցած անհատական աննշան հրատարակութեան մը:

Միայն վերջին լացատրութիւն մը կ'ուզեմ տալ, յօդուածն մը անթիւմ զոր («Շարժում») մէջ այս օրերս հրատարակելի է պարոն մը, որ շատ իրաւացի կերպով ինքզինքը կ'անուանէ («Իմ անարժան աշակերտ») ։ Այդ յօդուածին մէջ ինծի կը վերագրուին կարծիքներ զոր չեմ յայտնած, ու կ'երեւան զրպարտութիւններ, զորս կ'ուզեմ քայքայել, վերջին անգամ մըն ալ յոյս տալու համար. — եթէ այլեւս պէտք էր, — այդ թիւթին «մարդ մտաւոր» սխտեմին տղայական անբարոյականութիւնը:

Յօդուածագիրը կ'ըսէ որ ղինք փոխարդող խումբի մը վերջերս ունեցած մէկ ընդհարումը «իւր արշաւանք մը ժողովորդին ներկայացուցած եմ». Անչին ոք գիտէ թէ ինձի՞նք ոտաջ, բոլոր եւրոպական լրագրիւնը այդ ընդհարումը թիւթը ներկայացուցած էին իբրեւ «գիրտած մարդոց անցք մը սահմանադրական», այսինքն «իւր արշաւանք մը». եւ նոյն իսկ «Շարժում», «Նորից սկսուած է» սխտեմով խմբագրականի մը մէջ, այդ անցքը կը ներկայացնէր իբրեւ արշաւանք մը, իբրեւ «կոտորած վերակառման» ։ Եւ եւ Հայտու համար, բնական էր այդ անցքը խմբագրի արշաւանքին վերանորոգում որ համարել. եւ «արշաւանք» բառը գործածելի, որովհետեւ համոզուած էի որ արշաւանք մըն էր. եւ Պէլք, որ սօսելն տեսած է իրողութիւնը, զարձակ «արշաւանք» բառը կը գործածէ իր յօդուածին մէջ, իրօք ալ, այդ անցքը, թէպէտ զննք փոխարդել միայն իրեն նպատակ ունեցած ըլլայ, «արշաւանքի» հանդիմանող ունի, եւ արշաւանքի մը հետեւանքներն ունեցած է ժողովորդը ինքնապաշտպանութեան պատրաստել. ասի ամենին դովելի, ամենին հասկանալի ու անհրաժեշտ գործնէ զոր յեղափոխա-

կան ընկերութիւն մը կարենայու տպարտի կատարել բայց աւելորդ է ըսել թէ ամենէն ըզգոյշ ու ճարպիկ միջոցները պէտք է նախընտրել՝ այդ նպատակին հասնելու համար, որովհետեւ անհերքելի է որ ժողովրդին ձեռքը զէնք տալու աշխատած ասեմի կուսակցութիւն մը պատրուակ հայրենայնի նորաճար աղէտներու եւ ինքի կը թուի թէ «ճարտիւ հոգիով» սահմանադրելի անցք մը, զէնքի գաղտնի եւ անվտանգ փոխադրութեան ամենէն ուշիմ եղանակն ըլլալէ հետեւ է Յեղափոխական գործունէութեան մէջ վտանգի անխտաւարելի է, եւ կարելի չէ առանց վտանգի այդ առնելու՝ ու եւ է քաջ տանիւ՝ ասի անուրանալի է բայց նոյնքան անուրանալի է որ մնդի պէս չափազանց կենտոն ու զփութարին կայտու մը որ նենցող եւ բարձրաժիւն թշնամիներով պայարուած աղբի մը համար, յեղափոխական կուսակցութիւնները պարտաւոր են ամէն ջանք ընել կարելի եղածին չափ վտանգը չէզոքացնող միջոցներով ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան պարտատեղի։

Յօդուածագիրը կը յանդգնի ինծի վերագրել սա գաղափարը՝ «Դաշնակցականները ոռուս կառավարութեան վարձեալ գործիքներն են եւ ի հաշիւ անոր քաղաքականութեան կը գործեն»։ Կը հրաւիրեն «Անահիտ» ի ընթերցողները մէկ տղ մը, մէկ քառ մը գտնելու յօդուածներու մէջ որ այս գաղափարը արտայայտեն։ Այդ կասկածը յաշտուած է «Արմենիային» մէջ եւ «Աւարտ»ին մէջ բայց ամէն ոք զիտէ թէ «Անահիտ»ը կապ չունի ոչ մէկ կուսակցութեան, ոչ մէկ թերթիին հետ, եւ իր անհատական դիտելու ու գտնելու եղանակն ունի, որ կերպս չխալ կամ ճիշդ ըլլայ բայց որ ինչ է, եթէ մտած եւ փաստելով համոզուած ըլլալի թէ Իրօշականները ոռուս կառավարութեան վարձուած ու գիտակից գործիքներն են, այնպէս կը գրէի, եւ փաստելով ըսածի ճշմարտեցանէի, եւ ըսած եւ կը շարունակեմ ըսել, թէ Իրօշականները «անգիտակից» գործակալները կ'ըլլան Միւս Հայաստանի ոռուսական դատարար պատրաստելու գործին։ Եւ միշտ կը մտածեմ թէ ֆաղափախական հայ իրաւունքութիւններն ու կուսակցութիւնները որչինքն ունենան Խուսիսի քրդող կամ մեզի պէմ գալարացնող, որովհետեւ մեր ազգայնի վճռուածին մէջ Խուսիսի ճակատագրականապէս սահմանուած է ամենամեծ դերը միկատարելու՝ բայց նոյնպէս կը մտածեմ թէ ընտւ երբեք չ'արժեք արիւն թափել Ռապտոնոցէֆի Խուսիսի զբաւուրէն համար։ Պատրաստով ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան, եւ առանց նոր ջարդերու պատրուակ տալու, սպասել զպէգորուս, ջանալով որ կարելի եղածին չափ ուժ վերադարձնէ ու խտացնէ՝ որպէսզի կարենաք ճիշդ մը փորձել երբ պատեն առիթ մը ներկայանայ, — առաջին որ պարզեմ ունի ընել յեղափոխական կուսակցութիւն մը։

Յօդուածագիրը կը ձգտի ցուցնել թէ «Անահիտ»ը «միմիայն» Իրօշական կուսակցութիւնը

կը քննադատէ, եւ թէ անոր «թշնամի» մըն է, այսինքն թէ հակառակորդ ուրիշ կուսակցութեան մը ներդնումով կը վարուի։ Այնչ կարելի է երեւակայել աւելի սխալ. տասն անգամ յայտարարած եմ թէ ոչ անցեալին մէջ, ոչ ներկային մէջ ու եւ կուսակցութեան չեմ պատկանած ու չեմ պատկանի, եւ ասոր հակառակ ոչ ոք կրնայ փաստով հաստատել։ «Նոր կեանք»ին մէջ քանի մը յօդուած հրատարակած եմ, ոչ թէ իբրեւ Հնչակեան, այլ իբրեւ հայ գրող մը, եւ ասկից ոչ ոք իրաւունք ունի հետեւցնելու թէ «Նոր կեանք»ը հրատարակող գրաւէտներուն հետ քարկնական ու գրական յարաբերութիւններէս զատ ուրիշ կապեր ունեցած ըլլամ։ «Անահիտ»ը քաղաքականապէս անկախ, անհատական օրկան մըն է, — Խուսիսի որ ասի վերջնապէս հասցունի Սիդիլ ըսել թէ միմիայն Իրօշական կուսակցութիւնը քննադատած եմ, պարզ տեսութիւն մը գործել է, կը բաւէ վերքնիթնելու «Պատասխանատուութիւնները» յօդուածն, ուր, տեսնելու եղանակով մը որ միմիայն ինչն է եւ որուն շատ մը կէտերուն համակարծիք չեն «Արմենիայի» կամ «Աւարտ»ի խմբագիրները, քննադատած եմ «հայկական շարժում»ը սկզբէն Ռիւիւ վերջը եւ ցոյց տուած եմ թէ «Արմենիայի», Հնչակեան եւ Իրօշականն ամենքն ալ սխալ ծրագրի մը վրայ գիտեղած են իրենց գործունէութիւնը։ Եւ եթէ հիմա իմ դիտողութիւններս Իրօշական կուսակցութեան վրայ կը մասնաւորուին ու կը խառնան, պատճառով իմ այն է որ այս փարկեանին միայն ասի կուսակցութիւնն է որ սխալ գործունէութիւն էր նշնութեամբ շարունակել յոմառեղով՝ «քրակապալէ» վրնասարք կը հանդիսանայ մեր ցեղին բարձրագոյն շահեւոր է իմ քննադատութիւնը երբեք կը թնայ չէ անձնական կամ կուսակցական նկատումներու վրայ, այլ հայկական խնդրին լուծման բոլորովին ինկնելոյն ճեւուրեան մը վրայ, որուն միշտ յարած կը Յիւսիւ իսկ երբ զիս հակադիպալոխական կամ «պահպանողական» կամ «թրքաւէր» անուանելու կ'ըլլին, ապուշ կատակ մը կը գտնեմ միայն ատոր մէջ. ոչ ոք ինծի չափ սիրող է «գործունէութեան», ոչ ոք ինծի չափ սիրողն է «չեղափոխական», ու ոչ ինծի չափ «թրքաւէր»։ Եւ այս բոլորը անպաշտեցած եմ, իմ կեանքով, իմ որոշ սահմանի մը մէջ ունեցած գործունէութեամբ, իմ նկարագրով ու խառնուածքով, որ դիմահանցողներուն համար ու եւ յաւուրութիւն չունի։ Յեղափոխական ըլլալու համար անհրաժեշտ չէ այսինչ կամ այնչիչ կուսակցութեան տեսութիւնները կուրօրէն ընդգրկել։ Իսկ երեւակայուած հակադիպալոխականութեան մը դէմ Յեղափոխականն ու Ազգային Քաղաքարար պաշտպանելու ձեւն առնող գիրքն ու իմաստը հետադարձութիւն, զոր ատենէ մը ի վեր ազգայնորութիւնն իրենց մենայնորն ու արեւստ դարձուցած կարգ մը պարուններ անսովորաբար կը շահագործեն։

այնքան ծիծաղաշարժ որքան գարշելի փապրիքնամ մըն է եւ ուրիշ ոչինչ։ Եւ առաջին օրէն յայտարարած եմ թէ հայ ժողովրդին համար միակ նպատակաւէնք «բացարձակապէս աղատ եւ ինքնաւորոյն կեանք մը ունենալու» հասնիլը պէտք է ըլլայ՝ այդ նպատակին հասնելու համար, եւ կ'երեւակայեմ ծրագիր մը որ տարբեր է մինչեւ հիմա գոյութիւն ունեցող կուսակցութեանց ծրագիրներէն՝ եւ գալով «միջոցաւորութեան», իմ բացարձակ իրաւունքս է յաւ կամ յոտի գտնել այն միջոցները զոր գործածած են մեր բոլոր կուսակցութիւնները այդ նպատակին համար, ինչքերը զիս հասկնալուն, զիս հակընդդէմ դրած վրայէն, — եւ կը կարծեմ թէ կուսակցութիւններն ու անսակնան նկատուած ունեցողներէն դուրս, արդէն կան Հայեր, բաւական բազմաթիւ, որ սկսած են զիս հասկալ։ Վերջապէս «Հարժամոյն յօղորդագրելը սա խեղկատակ ենթադրութիւնը մէջտեղ կը նետէ թէ «Անահիտ»ը ինքն իսկ ռուսական գործիք մըն է(!), քանի որ Ռուսաստան աղատ մուտք ունի, եւ «հակայեղափոխական» է, քանի որ ռուսահայ գրողները իրենց անուումով կը յայտնեն ինչ անորապէր։

Կարելի չէ երեւակայել զրպարտութիւն մը աւելի ցնորականօրէն ապուշ։

«Անահիտ»ը իր յայտարար մէջ ազգաբարձ էր թէ գերագահապէս ազգայնական թերթ մը պիտի ըլլայ, եւ թէ, առանց «քաղաքական գործունէութիւն ունենալու», այլեւս առանց յեղափոխական կուսակցութեան մը օսկանը ըլլալու, — ինչ որ չէ եղած երբեք եւ չպիտի ըլլայ, — պիտի «հրատարակէ տեսութիւններ ազգային եւ քաղաքական հարցերու վրայ»։ «Անահիտ»ը գործադրեց իր յայտարարին խոստումները «Անահիտ»ին «քաղաքական կուսակցութեան մը օսկանը» չլլալը երբեք չի նշանակեր որ ան պաշտպանողական թերթ մը ըլլայ։ «Անահիտ»ը, տեսականօրէն յեղափոխական է որովհետեւ «ինքնաւորոյն Հայութեան մը կազմակերպումին բաղձանքը» զոր «Անահիտ»ը հռչակած է միշտ, կը բաւէ ինքնին այդ մասին որ եւ կ'ստանայ անհարկին դարձնելու, բայց ճիշդ որովհետեւ «Անահիտ»ը տեսականօրէն յեղափոխական, եւ անհատական անկախ օսկան մըն է, ու եւ կուսակցութեան, որ եւ գործուն մարմինէ կախուծ չունի, իրաւունք ունի ազգային շարժումին գործունէութեան եղանակներուն վրայ իր կարծիքը համարձակօրէն յայտնելու։

Գալով «Անահիտ»ին ազատօրէն Ռուսաստան մտնելուն, հաւաստիլ իրականութիւնը «Անահիտ»ի Ա. Տարեշրջանին Ա. թիւին մուտքամտողութեամբ արդիւնեւեղած Ռուսաստանի մէջ համասպէն Գ. թիւը, Գ. թիւը, Ե. թիւը սկսեալ որոշեցի երկու մասի բաժնիլ թերթը, քաղաքական յօդուածները հրատարակել վերջին մասին մէջ եւ միայն տաղկին մասը, «գրական բաժինը» զրկել Ռուսաբնակ, այսպէսով, Ը. ։

Թ. ։ Ժ. ։ ԺԱ. ։ ԺԲ. ։ Թիւերուն գրական բաժինները զրկուեցան եւ մտան Ռուսաստան, — եւ այս կարգադրութիւնը խաղողի դի ռուսական գրաքննութեան եւ ռուս այդ աշխատակիցներուն։ Երկուրդ Տարեշրջանին 1—2 թիւը, — որուն մի փոքր Բ. Կիւր չզրկուեցաւ Ռուսաստան, — ամբողջ, — հետք եւս գարձաւ։ «Արգիլուած» նշանակուող մեր ռուսահայ աշխատակիցները «գրեցին» «Անահիտ»ին ծրագիրը եւ ուղղութիւնը։ Եթէ շարունակելու անորապէր, պատճառը այն էր որ անոնք զերեւեք աշխատակից կը նկատէին միմիայն «գրական» բաժնին, եւ իրենց յօդուածներուն պատասխանատուութիւնն ունէին լոկ, այսուհետեւ անոնք պիտի վարուէին ինչպէս որ պատշաճ դատեն։

«Անահիտ»ը եթէ շատանար պարզ «գրական» գործունէութեամբ մը, կոչուած էր Ռուսական ամենամեծ յաղողութիւն դառնելու, ինչ որ հաստատեցի տաաջին թիւերուն թէ՛ Կովկասի եւ թէ՛ Ամերիկայի կամ Եւրոպի երկիրներուն Հայութեան մէջ արագ եւ ընդարձակ տարածումով։ Բայց եւ չէի կրնար անտարբեր եւ լուռ մնալ մեր ցեղիկ ամենէն կենսական խնդիրներուն առջեւ։ Այդ խնդիրներուն մասին կարծիքս յայտնելս «Անահիտ»ին ներթափանցանք անկախ եղաւ, եւ որոշակիս գիտելի որ այդպէս պիտի ըլլար, բայց չպիտի ներքի ինքզինքնիս որ ետ կենային այդ գոհողութենէն։ Ինչպէ՞ ինքզինքնիս պիտի ապացուցանէի իմ անկեղծութիւնս, եթէ զոնկողութիւն յանձն չառնէի, գոհողութիւն՝ իմ ուրոյն գործունէութեան մէջ, իմ կրցած եղանակովս։ «Անահիտ»ը պիտի շարունակէ, եւ ուղղութեամբ մէջ անյողողող ընթանալ, ինչ որ ալ ըլլան պայմանները, ինչ անպատեհութիւններ ալ որ իրեն համարձակ իր ընթացքէն «Անահիտ»ին քարոզած տեսութիւնները կրնան անճիշդ ըլլալ, թող ինձի լրջօրէն, ուղղամտօրէն ու անկեղծօրէն փաստեն իմ գաղափարներուն «անճիշդ» կամ «ճիշդ» ըլլալը, Բայց ամէն անգամ որ զրպարտութիւններու աղտոտ ու խախտու միջոցները զիսն, ամէն անգամ որ ինձի վերագրեն անհանկարձակութեան, ամէն անգամ որ ինձի վերագրեն անհատական շահաւորութեան, եւ ամբողջութեամբ մէջ հարուստեմով փոխը, եւ ամբողջ անգամ մը եւս ապացուցանել «Անահիտ»ի հակառակորդներէն ոմանց վիճաբանութեան գարշելի ու անբարոյական մեթոտը։

Ա. Տ.

Le Gérant: GEORGES W. ALINE

Paris. — Imp. Ve ALBOUY, 75, avenue d'Italie.